

საქართველოს ელგომარეობა უმედეგ დაყოფისა. —

მუხრან-ბატონები ქართლის ტახტზე. —

ვანტანგ მეექვსე.

20141872

ადამიანი ეგუთნის საზოგადოებას. იმის აღზდას, მიმართულუ-
ბას და ცხოვრებას საგნად უნდა ქმნდეს საზოგადოების ინტერესი. ის
იმისთვის არ უნდა ქვოდგდეს არც თავისს ნიჭს, არც თავისს ქო-
ნებას, არც თვით სიღრცხლეს. თუ მომატებულს ნაწილს საღისისს ეს
საგანი ესმის და იმის გავლენას ქვეშ მოქმედებს უოკელთვის, მაშინ
საზოგადოება მტკიცედ დამყარებულია და შეძლება კეთილ-დღეობის და
წარმატების გზასკდ დგას. თუ არა, თუ იმათ თავიანთ ცხოვრებაში
საგნად აქვთ საკუთარი ინტერესი, წინააღმდეგი საზოგადოების მოთ-
ხოვნილებისა, მაშინ საზოგადოების წევრნი არიან სუსტნი და თვით
საზოგადოების კავშირი დარღვეულია. ეს ასეა და ასეც უნდა იყოს.
ადამიანი უოკელს ცხოველს ქმნულებაში იმითაა განსხვავებული, რომ
ბუნებას ის შეუძვია გონებით; იმისი გონება ამყარებს ადამიანის მო-
დგმას საზოგადოებად — და საზოგადოება მაშინ აღსრულებს თავისს
მნიშვნელობას, როდესაც იმისნი წევრნი იმას წარმატების გზასკე აყე-
ნებენ, ამ ნიჭს მოკლებულნი არიან დანაშთენნი ქმნულებანი; ამისთვის
საც ისინი ცხოვრობენ გაცალკეებით, მისდევენ მხოლოდ თავისს გუ-
ლის წადილს, ინსტინქტურს მოთხოვნილებას. როდესაც ადამიანი სა-

კუთარს ინტერესს და გულის-წადილს უქვემდებარებს საზოგადოების მოთხოვნილებას და საჩუქებლობას, მაშინ ის ემსგავსება დაბალს ქმულეობას, მაშინ იმისი გონება დასშუღია, იმისი ზნეობა დაცემულია, იმისი ცხოვრება ზიანოტყველია. ასე მიმდინარეობს ის მთელს თავისს ცხოვრებაში; იმისს მაგალითს მისდევს იმისი შთამომავლობა. დრო გადის. საკუთარი ინტერესის მსახურება მთელს ნათესაობას ბუნებად ეთვისება; ამისგანმომ საზოგადოება ისეა შესუსტებული და შეწყვეული, რომ ორი-სამი გარკვეანი თუ შინაგანი შეჭირვება ამხობს და აწლებს იმას. ამგვარი იყო ძველად ადამიანის ნათესავის მომდინარეობა და სკვ. ჟერ ცნობილი საუკუნე არ გასულა ქრისტის შობის შემდეგ და მოიგონეთ, ამ დროში რამდენი სამეფო იშვა, აღეკავდა და ჩაიშალა. რა იყო ამისი მიზეზი? ძველად ამ სამეფოთაგანი იყო შვიდროდ დასახლებული ერთის ტომ-ნათესავისაგან; გარკვეანის მტრისაგან იმას იცავდა ბუნებითი ადგილ-მდებარება, შინაურის განსაცდელი-საგან—მტრიცე წესდებაები. მაგრამ ვერც ერთი, ვერც მეორე ვერ ამეკედნენ შებანს საზოგადოებას. სხვა და სხვა მიზეზს უჩვენებენ ამ გვარის შემთხვევისას. მაგრამ უმთავრესი მიზეზი ერთი და იგივე იყო: იმისს წევრთაგან საზოგადოების ნამდვილის საჩუქებლობის წინააღმდეგი მოქმედება და ამისგანმომ საზოგადოების გაკვირვის შესუსტება.

ყოველსავე, რასაც აქ ვამბობთ, ცხადად კვიმტვიცებს ჩვენსე ინტერესს. რა აკლდა საქართველოს, რომ ის მუდამ წარმატებაში ყოფილიყო? საქართველოს ჭსაზღვრავდა ბუნებით და ხელაგებით გამაგრებული ზღუდეები; იმათი ხელაგები და მთის გზები ჩვენ წინა-შართ ხელში ეპყრათ; როდესაც სურდათ გააღებდნენ, როდესაც სურდათ დასშვიდნენ. მტრის შემოსვლა ჩვენს ქვეყანაში ძნელი იყო. შავის ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირები იმათ მოვლადელობაშივე იყო და აქ აღებ-მიცემობით იმათ შექმლათ დიდი სიმდიდრე შექმინათ. საქართველოს

ადგილ-მამული შემოღობილი იყო უხვად ყოველ-გვარის ჭკვით. ის აწარმოებდა ისეთს მცენარეებს, რომელნიც აზოების მსოფლოდ სსკა და სსკა სამსრეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნებში შეერთებით. ქართული ერთი შეადგენდა მჭიდროდ დასასლებულს, ერთი-ერთმანეთზე დამოკიდებულს ტომს, კაკასნიის ქედისამ მყოფლებული ვიდრე შავ-ზღვამდე. ქართველი იყვნენ მინიჭებულნი წარმატების მიმცემის ნიჭიერებით, ხასიათის ძალით და მსნეობით. თვით იმათს ახალს სარწმუნოებას, რომელიც საქართველოში შემოტანილი იყო მეოთხეს საუკუნეში წმინდა ნინოსაგან და რომელსაც საგნად ქმნდა საზოგადოების წევრთ ურთი-ერთი სიყვარული და მაშასადამე იმათის ზნეობის და ყოფა-ცხოვრების წარმატება, ამ სარწმუნოებას სამუდამოდ უნდა დაეკავშირებინა ქართველი ტომი, უნდა დაეკავშირებინა უფრო ამიტომ, რომ იმას გარეშემო ესვივნენ დაუძინებელნი ქრისტეს სჯულის მტერნი, ცუცხლის-თაყვანის-მცემელნი და მამადაინანი. მართლად და ვიდრე ჩვენ ტომში დაისმოდა საზოგადო გრძნობა, ვიდრე ჩვენნი წინა-პარნი ერთობას მსასურობდნენ, ისინი ყოფილან ძლიერნი, ძლიერნი შინათ და გარეთ. მამულის შემუშავება, მეურნეობა, ტენიკური ხელოვნება, გავრცელებული თურმე იყო მთელს მსარეში. ჩვენ ვსედავთ ახლაც მრავალს ნაშთს არსებისას, კლდეებში საურმე გზებისას, მთებში და უდაბურს ადგილებში კენასებისას, სახასლებებისას და ეკკლესიებისას. სსკა არა იყოსრა ძველი ეკკლესიების მშვენიერი სსკა და სსკა მრავალ-გვარი არსიტიკტური ხელოვნება ცხადად ამტკიცებს, რომ ჩვენნი წინა-პარნი რდესმე დიად მადლა მდგარან ცოდნით და შრომის-მოყვარეობით. ისინი გონებით გასწილნი და მეტნიერების მიმყოფნი ყოფილან. შინ იმათ სასწავლებლებად ქმნიათ მონასტრები, გარეთ უმადლების სწავლის მისაღებათ—საბერძნული და თვით იტალია. ქართველებმა დასტოვეს შესანიშნავი გონების ნაწარმოები, რომელიც შე-

ცავს ზოგის, საეროსა და სამღვდელთა ლიტურატურას, ნამდვილ ქართულს და სხვა და სხვა ენებიდამ გადმოღებულს. იმათ ისე შეუმუშავებიათ თავისი ენა, რომ თუმცა ის ახლა ჩვენთვის დაკარგულია, მაგრამ იმას შეუძლიან თითქმის ყოველივე სამეცნიერო საგანი შეითავისოს და შეიმუშავოს. რა დრო იყო ის დრო? ის ის დრო იყო, როდესაც საქართველოში ჭეკადა ერთობა, ესე იგი, მკათე, მეთოდმეტე და მეთოდმეტე საუკუნე. მაშინ ჩვენი ტომი რიცხვით დიად თუქმე მატულობდა და იზდებოდა, ასე რომ იმას გზურა ადგილები, რომელნიც ახლა ან გაკარანებულნი არიან, ან უცნო ტომთაუჭირავთ. მაშინ უცნო-სამეფოთაგან საქართველო ზატვიცემული იყო და აზიასში შემძლე სამეფოებულად ირიცხებოდა. მტერი ან ვერ ჭებდავდა იმასთან შეზომლებას, ან სშირად იძლეოდა. ეს წესი რომ შემდეგ არ შეწყუელიყო, უეჭველია, ქართველი ტომი ერთის მხრით მთიანეთებოდა კავკასიის აქეთ და იქით კასპიის ზღვამდე, მეორეს მხრით გაერთილდებოდა მთელს მცირე-აზიასში, სპარსეთის საზღვრამდე. მაგრამ ზაბუდოდ, შემდეგ შინაურმა განსუთქილობამ, საზოგადო ინტერესის წინააღმდეგმა მოქმედებამ, ექვსის საუკუნის განმავლობაში შემდინარსაღნი, ამოჭკვეთა საზოგადოებისა და მამულის ნამდვილი სიყვარული, დამსო ზნეობა და დაარღვია ყოველივე შინაური კავშირი. წარმოიდგინეთ რას ვხედავთ? ზირველად მონგოლები, რუსუდანის დროს მეტემეტეს საუკუნეში საღნის შესასუსტებლად საქართველოს ორ სამეფოდ ჭეკაფუნ. მასუგან იმათის მიბაძვით ქართველები თვითონვე ჭგლეჯენ თავიანთ-თავს რამდენსამე სამეფოდ და სამთავროთ. ვასეშტი ამბობს მეთხუთმეტის საუკუნის გასვლის აღწერაში: „და იქმნა მიერ უსმიდგან სამეფოსა განსუთქილება სამად, რამეთუ ერთი მეფე დაჰდა იმერეთს, ერთი ვასეთს, ერთი ქართლს და არცაღა თუ ამას აკმაქეს, რამედ განდგენ თვის-თვისად მთავარნი. ათაბაგმან დაიხურა საათაბაგო, ასე

სამცხე-კლარჯეთი, კვლად იმერთთაგან განდგნენ დადანი, გურიელი, შარვაშიძე და სვანნი; და ამათ დაიპყრეს სასლვარნი თვისნი და ვიდრე აწამდე არღარ იქმნა შეკრება მისი, არამედ კვლადღა უფროსდა დაკნინებანი» 1) კონსტანტინე ქართლის მეფემ განიზრახა შემოკრება საქართველოთა, მაგრამ ვასუშტის თქმითვე, «დიდებულნი ეტუოდნენ, განადგან მტკიცედ დგანან ერთგულობასსაყდა თვისთა მეფეთათა იქონი და კასნი, და კვლად ათაბაგისა სამცხენი, ამისთვის არა განგიზრახსათო ბრძოლასა, რამეთუ თუმა მრე ვეჟმნეთ ერთსა, არღარა მოკვცემს მეორე ნებასა, არამედ ვცადათ ყაძი 2)». ეს ყაძი არაოდეს აღარ დაბრუნებულა და, რაღა ეჭვი უნდა, თავისს თავად არც დაბრუნებულა.

აქედამ სჩანს, რა გვარ დაეცა თამარის შემდეგ ორასის წლისა ჩვენი ქვეყანა. ვუჩვენათ, რა მდგომარეობაშია საქართველო მეთსუთმეტის საუკუნეიდან. ეს საგანი დიად ღირს-შესანიშნავია არათუ ჩვენთვის, არამედ მთელის მსოფლიო ისტორიისთვის. ჩვენ ვსედავთ, რომ მამა-პაპის ბრალი და შეცოდება იმისს შთამომავლობას სდევნის და ჭსჯის, თუ ეს შთამომავლობა არა გრძნობს ამ შეცდომას და ღონის ძიებას არ ეძებს, რომ ის თავიდან აიცილოს. რომ საქართველოს უბედურების მიზეზნი ჩვენი წინა-პარნი იყვნენ, ეს ცხადია. რომ იმათნი შვილნი ვერ მიჭსვდნენ ამ მიზეზს, ესეც ცხადია. ჩვენს მეფეებს ში ზოგნი შემძლენი იყვნენ; იმათ შემთხვევა სელში აძლედა თითქმის მთელს საქართველოს. იმათ შეეძლოთ მთელი ტომი შემოკრებათ. იმაზე იყო დამოკიდებული შინაური კავშირი, საზოგადო ინტერესის შემტეობა და ძალა. საუბედოდ, ისინი თვითონვე უარს-ჭეოფდნენ ღონის-ძიების მოხმარებას. როგორც დაკარგვიოთო შეკლადვე

1) Hist. de la Geor. II, livr. I, p. 11.

2) Ibid. p. 16.

დასკნილი წესი, როგორ უმუხთლოთო ამა და ამ სასლის შვილს, მეფეს თუ მთავარს, რომელიც ნათესაობით არის ჩვენთან შეკავშირებული. აი როგორ თქვამდნენ ისინი. ამ წესს, ანუ უკედვით, უკიდურესს უწესებებს, ესმარებოდნენ თურქნი და სპარსნი. იმათი სარგებლობა მოითხოვდა, რომ ქართველნი მუდამ გაცალკეებულნი და ერთი-მეორის მტრნი ყოფილიყვნენ. საქართველს გარემოება ისეც მომდინარეობდა, როგორც იმათ ჭსურდათ. ისინი თვით ნათესაობის დამკვიდრებლობასაც აშოგობებდნენ. იმათ დაბადეს დაუძინებელი მტრობა და ბრძოლა მეფისა მეფესთან და მთავართან, მთავრისა მთავართან და მეფესთან. იმათ ჭბამავდნენ თავადნი და აზნაურნი. თვით სამადგდლონი და დაბალი სალსი იმათ პარტიებად იყვნენ დაგლეჯილნი. ისე მსარე არეულა, რომ სან და სან თქვენ არ შეგიძლიანთ შეჭნიშნათ, ვინ არის მეფე, ვინ არის მთავარი. მთავარი იმონავეს და სტუენავს მეფეს, მეფე მთავარს. თვითეული თავის თავისთვის ცდილობს, ყოველს დონის-ძიებს სმარს, რომ თავისი გულის-წადილი აღსრულებაში მოიყვანოს. აი ერთი გარემოება, ისეთი გარემოება, რომელიც იშვიათი არ იყო ჩვენში. მეუქვსმეტის საუკუნის გასულს ქართლში მეფობდა ლუარსაბის ძე სვიმონი. იმას ჭყვანდა ძმა დავითი. დავითმა თვითონ მოინდომა მეფობა; ის წავიდა სპარსეთში, დაუკრა თავი შაჰ-თამაზს, მიიღო მამადიანობა, დაიჩქვა სასელად დაუდ-ხანი და დაბრუნდა ხელწითედ სპარსეთის ჯარით. ასტუდა ძმებში განსეთქილება და შეუწყვეტელი ბრძოლა. ახე ადვილ საქმედ მიაჩნდათ ჩვენ წინა-პართ სისსლის-ღვრა, რომ ურადლო შური, ურადლო შემთხვევა ჭბადავდა ერთი-მეორის ყლეთას. 1539 წელს ლუარსაბ ბიძველი და მესხნი ბაზიანში შეებმენ ოსმალებს, რომელთაც ეჭირათ სამცხე. მამინ-ამობს ჩვენი მატთანე—მესხნი იტყობდნენ, ჩვენ ვართ წინა-მბრძოლნი ძველადე და აწცა ქვეყანა არს ჩვენი და ჩვენადე ჯერ-არსო.

აწამედ არა ინებეს ქართველთა. ამისთვის შურო იძიეს მესხთა და არ-
ღარა შეეწოდნენ მათ და მოწყდნენ ქართველნი მრავალნი და ივლ-
ტოდნენ მესხნი, და ამით იძლიებენ ქართველნი მრავალნი 1)».

ამ მდგომარეობაში ოსმალნი და სპარსნი უშიშრად შემოდო-
დნენ საქართველოში და თავის უფლად ბმანებლობდნენ. იმათი წინა-
აღმდეგი არავინ იყო. ისინი მხოლოდ ერთი-მეორის შიშში იყვნენ და
უფრო ერთი მეორეს ებძობდნენ. ქართველნი ჭკუმაკდნენ ზოგნი ოს-
მალებს, ზოგნი სპარსებს, და თავისს მხარეს თვითონვე აღსრულებდნენ.
რამდენჯერ შემოსულან ოსმალნი და სპარსნი ჩვენში, რამდენჯერ აუ-
კლიათ იმათ საქართველო, რამდენჯერ ამოიწავთ იმათ თვით თბილი-
სი, ამისი თქმა ჩვენ გვეძინელება. ოსმალები ჭყოფდნენ საქართველოს
ფაშალიკებად და ხანჯაკებად, სპარსები—საბეგლარბეგოდ და სახანო-
ებად. ოსმალების გავლენა და ძალა უფრო სამცხეში და იმერეთში
მოქმედებდა, სპარსებისა—უფრო ქართლში და კასეთში. მუსულმანის
სარწმუნოება აღრევე შემოვიდა ჩვენში. საათაბაგო თითქმის მთლად
გამაჭმადიანდა. ქართლ-კასეთში ის პირველად აღიარეს მეფეებმა დაუთ-
ხანის დროდამ, მასუგან გაგრძელდა თავად-აზნაურებში. დროს გან-
მავლობაში აქ ისეთი წესი დაიდო, რომ არც ერთს შეეძინა არ შეე-
ძლო ტახტზე ასვლა, თუ გარეგან მანც არ აღიარებდა ისლამს და
თვით სპარსეთში არ ეახლებოდა შაჰს. სპარსეთიდან ის შემოდოდა
მეფედ სპარსის ჯარით, რომელიც აქვე მყარდებოდა. ეს ჯარი იჭერ-
და ცისე-სიმაგრეებს და ბმანებლობდა ქალაქებს და სოფლებს. ვასუშტის
თქმით, ერეკლეს დროს, მეჩვიდმეტის საუკუნის განულს, «ყიზილბა-
შნი მტკველნი თბილისის ცისისანი ჭკვლიდნენ და წარუხმოდნენ კაცთა
ცოლ შვილთა, სხვათა ჭვიდნენ, და ჭირისა ამისთვის განდაშენდებო-
დნენ ქართლისა ტყესნი და აზნაურნი კასეთს 2)». გიორგი მეორე-

1) Ibid. p. 28.

2) Ibid. p. 29.

თმეტის დროს, იგივე ვასუშტი იტყვის: «იზარკიდიან სილადითა მტკველნი ცისის თათარნი თბილისისნი, გორისა და სურამისა ტყვეთა და ჭყიდიან, და შეეკრათ ქართველთაცა განსვიდვას ტყვეთა და იცვალებოდცა ქვეყანანი ქართლისანი, და იქცეოდნენ უმეტეს უიზილბასთა ზნე წესითა და ყოველითა უწესობითა ქრისტიანულისათა ცოდვითურთ 1)». ტყვედ მიჭყვანდით რსმალებს იმეკეთიდაძმ, სზარსკეს ქართლ-კასეთიდაძმ. მარტო შაჰ-აბასის დროს ჩვენი მატინე უჩვენებს ერთს იმისს შემოსვლაში ტყვედ გაყვანილს 80 ათასს სულს, თანა-მედროენი უცხო-ტომთ მწერალნი სომეხნი არაქელ თავრიშელი და მუსულმანი ისკანდერ-მუჟი ადგილობრივ კასეთში ამოხეცილთ გარდა, რომელნიც შეადგენდნენ 60-70 ათასს სულს, სზარსეთს გადასასლებულთ რიცხვს უჩვენებენ 100 ათასზე მეტს. იმათ მაგიერ შაჰ-აბასმა კასეთს ადებობიჯანიდაძმ 150-ათასი ვამლი თათარი თურქმე დაასასლა 2). ფრანცუზის მწერალი შარდენი, რომელსაც მე XVII საუკუნეს საქართველოში და სზარსეთში უმეტესად იტყვის: «სზარსეთის სისხლი ასლად დიდად გამშვენიერდა, რადგანაც იმას ქართული და ჩერქესული სისხლი შემოერთა; ქართველნი და ჩერქესნი შეადგენენ უკეთესს ნათესაობას ქვეყანაზე აკებულობით და მსნეობით; სზარსეთში არც ერთი წარჩინებული პირი არ არის, რომ ან ქართველი, ან ჩერქესი დედათ არა ჭყვანდეს, თვით მეფეიდაძმ მოყვლებული, რომელიც დედის მხრით, უტყველად, ან ქართველი, ან ჩერქესია 3). იმ დროებში უკეთესი ჩვენი უმაწვილ-ქალობა და უმაწვილ-კაცობა სზარსეთს გადიოდა ან სზარსეთის სისხლის გასამშვენიერებლად საზოგადოდ 4), ან საბრძოლვე-

1) Ibid. p. 97.

2) Addit. IV, 421—445; V, 445—509.

3) Chardin, Voyage, en Perse, III, p. 403—404.

4) Ibid. IV, 69.

ლად სპარსეთის მოსახლეობა მტრებთან. იქ თვით ჩვენის სამეფო სახლის წევრთ და კეთილ-შობილებას განგებ ამლეკდნენ უმადლესს სამსედრო და სამოქალაქო მოხელეობას, რომ სპარსეთი შეეთვისებინათ იმათთვის, რადგან შაჰების განზრახვა იყო რადესმე მთელი ქართლ-კახეთი იქვე გადაესახლებინათ.

მეჩვიდმეტის საუკუნის დამდეგ, შაჰ-აბასის დროდამ, რსმალების და სპარსების გარდა, საქართველოს სხვა მტერიც გამოუჩნდა. 1616 წელს შაჰ-აბასმა შეუთვალა ლეკებს. ამ მსურსო კახეთი ამოვწვიტოო; დასოცოთ და დაატყვევეოთ, ვინც კი იქიდაძმ თქვენს მეზობლად მთებში ამოვიდესო. ლეკები ამ რჩევას შეუდგნენ. თავდა შიკველად იმათ შესწესეს გაღმა-მხარი. მრავალი იმათგანი დასასლდა ჭარში, ბელაქანში და ასლო-მასლო. აღასანზე დასდვეს ბინა აწწესლეგმა, თებელებმა და ყირსის მცხოვრებთა... იმათ დაიწვეს დიდის პარტიებით ტანტალი; ისინი მოეფინებოდნენ კახეთში, სომხეთში, ქართლში. მთელი დაღესტანი ფესზე იდგა და უბედურს ჩვენს მხარეს სცემდა. ისინი ჩამოიკრიფებოდნენ წახურდამ ელისურზე, სუღილიდამ ყუბზე, ყაშსანიდამ ნურზე, მისილდასიდამ ბელაქანზე. თავისუფალი მისვლა-მოსვლა საქართველოში გაძნელდა. მთა, ბარი, ტყე, გზა, ქალაქების და სოფლების არე-მარე დაჭერილი იყო მტრისაგან. იმათ ქვეყანდათ ბელადები, რომელთაც ყოველივე ადგილები დაწვრილებით იცოდნენ. თვით უუნძასის მთავირი, ავარიის ხანი, დიდის ჯარით ხან აქ სცემდა, ხან იქ. ამ საგანზე ჩვენ გვაქვს შესანიშნავი დოკუმენტები, რომელნიც XVII გასულს და XVIII საუკ. დამდეგს შეესებინა. ეს არის იმამ-ყული-ხანის და თეიმურაზის წერილები სპარსეთში ქუსეინ-ყული-ხანთან, ანუ ვასტანგ VI, რომელიც იმ დროს ირანის სპასალარად და ადმბიჯანის ბეგლარ-ბეგად იყო. ამ წიგნებში გარკვევით და სულის აღმაშოროთებლის დაწვრილებით არის გამოხატული კახეთის ბედგრუ-

ლი სკე, იმ.სი განწირული მდგომარეობა, ლეკების მიწინააღმდეგობა და სი-
სხლის სმა. იმამ-უფლი ხანი და თეიმურაზ ეკედრების განსტანგს, რომ
იმან მფარველობა და შემწეობა გამოხატოს სხარსეთის შაჰს. აი
რამდენიმე სიტყვა ამ წერილებიდან. «ჩვენ მუდამ დღე მასვილ ქვეშა
კართ; ლეკების ძალა უფრო და უფრო მატულობს; არც ერთი კუ-
თსე არ დარჩა, რომ სისხლი არ იღვრებოდეს. თუ თქვენი შეცადი-
ნობა და მეორეა შკებას არ მოგვემს, ჩვენი საქმე წასულია, ჩვენს
მხარეს აღარა იმედი არა აქვს... აქამოდე ჩვენ გვებძოდნენ მარტო
ჭარქენი, თალაღნი და შირ-იქითნი ლეკნი; ასლა გულსადაცას ვარკე-
ბიც შემოგვესა, დაღისტნელებს ბინა შირ-აქეთელს ლეკებთან აქვთ
და იმათ მიიშრეს ყაბალი, შაქი და სსვ. ასლა ჩვენი მტრები გავაზში
დგანან... გავაზებთან და გაღმა მხრის სოფლებთან იმათ მოლაზა-
რაკება დაიწეს: შაჰის შემწეობას ნუ მოკლით, შაჰის ჯარი დამარ-
ცდალ, სჯობს ჩვენ მოგვემსროთ... თქვენ იცით, რომ გლეხს მო-
კლე ჭკუა აქვს, და ის მხოლოდ იმას იჯერებს, რასაც თვალით ქსე-
დავს. იმათ მიიღეს მტრის რჩევა და თავიანთს მხარეს ბრძოლა აუ-
ტესეს. არათუ გლეხნი, ზოგნი თავადნიც იმათ მიეკრძნენ. თუ ამ
სათესულს არას გვიშეკლით, დანაშთენი კასეთიც გადადგება და ვაი
ადრახბივსსაც და გარკვე ადგილებსაც...» შემდეგ ამ წერილებში ვკით-
ხულობთ, რომ შიგნით-კასეთი ლეკების მხარეს გადავიდა 1). რა
ძალი ჩვენი ტომის ხალხი სსვა და სსვა დრახ გადაუსასლებათ ლე-
კებს დაღესტანში, ჩვენ ამაზე ცნობა არა გვაქვს. თუ მოვიგონებთ,
რამოდენა ადგილებია ქართლ-კასეთში გაუკრახებულნი, რამოდენა სო-
ფელია დაცლილი, მაშინ ეჭვი აღარ უნდა გვქონდეს, რომ მრავალი
ხალხი ამოუწევატიათ და დაუტყვევებიათ ლეკებს. საქათლის მხარე-
ში უამბნათ ჩვენთვის, სად და სად ცხოვრობს აქამოდე დაღესტანში

გაღვივებული ქართველობა. ეს ადგილები თურმე არის: ჯინიჯა, სუა-
გილი, წოსური, გილ-მიწი, მუსლაგა, საგი, ქერდულა, შეგურა, მი-
შილიძე, ესგილა, ქათაკულე, სერნა, მიქიქა. მოსლავის მთებში კვ-
ლესიებიც თურმე არის აქამოდე. თვითონვე იტყვიან ისინი თავიანთს
ქართულს შთამომავლობას. სოგიერთს იმათგანს ძველი ქართული წი-
გნებიც თურმე აქვთ აქამოდე.

ეს იყო საქართველოს მდგომარეობა, რომელსაც ქართლის ტარ-
ტი მუსრან-ბატონის სასლმა დაიჭირა. მუსრან-ბატონები შეადგენდნენ
სტოას კონსტანტინესას, რომლის დროსაც საქართველო სამეფოდ
სამ სამეფოდ და სუთ სამთავროდ დაიგლეჯა. კონსტანტინეს შვილის
დავით მეფის ძმამ ბაგრატმა, გასუპტის სიტყვით, «გამოსთხოვა და-
ვით მუსრანი საუფლის-წულად და არაგვისა და ქსნის-სკენი მთიულ-
მარკეითურთ, თვისსა მოწილებასა ქვეშე, რომელიცა არს მიერიდვან
ერთ ხაზასპეტოდ ანუ სადროშოდ». ბაგრატის შემდეგ მუსრანის სა-
უფლის-წულას განაგებდა უფროსი შვილი ანუ ძმა. მუსრან ბატონებმა
აღმოაჩინეს დიდი მონაწილეობა საქართველოს პოლიტიკურს მდგო-
მარეობაში: ისინი ებრძოდნენ სპარსებსაც, რომლებსაც. იმათში გან-
საკუთრებით ჩვენის ყურადღების დიწხნი არიან: თეიმურაძის ძე გას-
ტანგ მუსუო, რომელიც იშვილა უშვილო ქართლის მეფემ რომელიმე
და იმის შემდეგ 1658 წ. მეფედ დაჯდა. გასტანგის შვილებში ცნო-
ბილნი არიან: გიორგი XI, გასტანგის შემკვიდრე, არჩილი დიად
მოქმედი პირი და მწერალი, აგრეთვე ლევანი, გასტანგ მეექვსის ძმა,
რომელსაც მუსრან-ბატონებმა ქართლი დაიჭირეს, საქართველო შემდი-
რებული ქვეყანა იყო. საათაბაგო ჩვენ აღარ გვეყუთნოდა. ის მოგვ-
გლიჯეს რომლებმა და ფაშალიყად დასდეს; აქ იმათ ათაბაგის ძაგერ
ფაშა დასვეს; თავიანთი წესი და ყოფა-ცხოვრება შემოიტანეს; თავიან-
თი სჯული და ენა დაამყარეს. იმერეთი სანუგეშოს არას წარმოგვიდ-

გენს: იმერნი ებრძოდნენ ერთი მეორეს და ოსმალებს, რომელნიც ცდილობდნენ ისინი ისე დაემონავებინათ, როგორც მესხნი დაიმონავენ. ვასეთი დიდად მისუსტებული იყო. ვასეთიდან დიდძალი სალსი გადასასლეს სწავსებმა მასანდარსანს და სორასანს; და იმათ მაგიერ აქ დასასლეს თათრები. თუმცა ვასეთს საკუთარი შედეგები ჰქონდა, მაგრამ იმს ნამდვილ განაკებდნენ უყენთაგან დადგენილი სანები, რომელნიც უაზრად იმსდნენ და დაუბრკოლებელი ბძანებლობდნენ, როგორც იმათი გულის-წადილი და სწავსეთის შედეგები მითოსოვდნენ. ქართლიც არ იყო უკეთეს მდგომარეობაში. მართალია აქ ქართველი წეს-დება ისევე ჰსუფუკდა, მაგრამ ისიც უკან და უკან მიდიოდა. აქ როსტომ მეფის დროდამ სწავსეთის ზნემ და ჩვეულებამ ცოტ-ცოტად იწყო თვისი მოქმედება. უმთავრესი ქართლის ცისე-სიმაგრეები, იმათ შორის მეტესი თფილისში სწავსების სელში ჩაცვივდნენ. მეფეებს ტახტზედ ასვლის ნებას ეეენები იმ პირობით აძლევდნენ, თუ ისინი მაჰმადის აღსარებას აღიარებდნენ. ამ ბედ-კრულმა მდგომარეობამ დასდო საფუძველი საქართველოს გაკშირისა თანა-მოაწმუნე რუსეთთან. უკმაყოფილნი, დევნილნი შერით თუ საქმის გარემოებით ზოგნი მალაღ დადგენილნი საქართველოს შვილნი მიივლტოდნენ რუსეთს, იქ ექებდნენ ნუკემს და შემწეობას. დასაწყისი საქართველოს დამოკიდებულობისა რუსეთთან პირველად აღმოჩნდა XVII საუკუნის დამდეგს, როდესაც სწავსეთს ბძანებლობდა მძვინვარე შაჰ-აბასი და რუსეთს მეფე გოდუნოვი. ზოგნი რუსეთს მთელის ოჯახობით გადიოდნენ. დადიანი ვამეყის სასლობამ სამეგრელო სრულებით დასტოვა და რუსეთში დასახლდა. ირაკლი, შემდეგ ვასეთის მეფე, იქვე ცხოვრობდა და იზდებოდა. ვასტან მესუთის შვილმა აჩჩილმა იქვე დასარულს თავისი აღევლებული ცხოვრება. რუსეთში ვაზოვლობთ ვასტანგ მეექვსის ძმას დომენტის, შემდეგ საქართველოს კათალიკოსს. რუსეთის გავ-

დენს საქართველოზე ისე გაძლიერდა, რომ, როგორც ამას მაშინდელი მწერალი ვრუშინისკი ამბობს, უკენი დიდად თურქე შეიშობდა, რომ ვასტანგ მეექვსისაგან ლეკების ძლიერით რუსეთს არ მისცემიყო შემთხვევა შემოსვლისა სპარსეთის ჩრდილოდ. აქ უნდა მოვიხსენიოთ ორი ღირსი სასწრაფო ფაქტი, რომელიც მუსრან-ბატონების დროს შეესება. პირველია ომის მისსიონერების შემოსვლა ჩვენში, მეორეა ქართველების შტამა სალიტერატურო ასპარეზზე. ომის მისსიონერები, რომელთაც კათოლიკის აღსარება დაუმყარებიათ თბილისში, გორში, ქუთაისში და ახალციხეში, პირველად შემოსულან საქართველოში მე XVII საუკ. დამდეგს. მისსიონერები ყოფილად დასელფენებული მკურნალები და სიჩუტები და ამისგან იხინი დიდის პატივით შეუწყნარებიათ. შარდენის სიტყვით, დადიანს მიუღია თეატონები 1627 წელს 1). ქართლში ვასტანგ მესუთეს კაპუცინები დაუსახლებია თბილისში და გორში, სადაც ნება მიუცია კათოლიკის აღსარების გავრცელებისა 2). ქაიხოსროს ვასტანგ მეექვსის ძმას, ვრუშინისკის თქმით, უკვად დაუჯილდობია მისსიონერები თბილისში, გორში, თავრიზში და განჯაში; ქაიხოსროს ქირმანში ორი კაპუცინი თურქე დაჭეკებოდა, და თვით კათოლიკის სარწმუნოებაში თურქე აღესრულა 3). ვასტანგ მეექვსეს გამოუთხოვინია ფრანცის კარდლისთვის ლუდოვიკ XIV სთვის სხვა მისსიონერებიც, რომელნიც 1715 წელს საბა ობელიანს მოჰქეცლიან 4). მისსიონერებს უსწავლათ ქართული ენა და სასწავლებლები დაუწყებიათ. იმათ შორის ზოგნი შესდგენიან ქართლის ენის გამოკვლევას და საქართველოს აღწერას, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევიათ.

1) Uoyage de Chev. Chard, en Perse I, p. 354.

2) Ibid. II, p. 83.

3) Hist. de la Géor. t. II. livr. 1' p. 108 n. I.

4) Ibid. p. 109 n. 2.

მისხიანებების გავლენას უნდა მივაწეროთ ჩვენ ის შემთხვევა, რომ საქართველოში აღმოჩენილა ლიტერატურის მოძრაობა: სტამბის დაფუძნება, საღმთო წიგნების ბეჭდვა და თვით ასალი მწერლობა. რომ იმ დროს მრავალნი ქართველნი ერთისა და იმავე ხელით იბრძოდნენ და სწოდნენ კიდეც. ეს შემთხვევა თუმიცა დიდად განსაზღვრია, მაგრამ უკველია. კასეთის მეფეს თეიმურაზს მეორეს, ვახტანგ მეექვსის სიძეს უთარგმნია სპარსულიად ქართულად ლექსებით სამიჯნურო თხზულება «ასეთ და ზილისა», საიდამაც შემდეგ იმასვე შეუდგენია «გარდ-ბუღბუღიანი». აჩილ მეფეს ანუ შაჰ-ნავაზ-ხანს დაუწერია «აჩილიანი», რომელიც თეიმურაზის ცხოვრებას წარმოგვიდგენს. ერთი ნაწილი «აჩილიანისა» იმას შეუდგენია ოსეთში, მეორე—ასტრახანში. გარდა ამისა ჩვენამდე მოუღწევია სხვა სალიტერატურო შრომასაც: გურამი შვილის ლექსებს, სესნია წესიძის და ფაჩხაღან გიორგიჯანიძის ისტორიულს მოთხრობას და მუსულმანის სჯულ-დებას, რომელიც ფაჩხაღანს ოსეთში მიხედვით სპარსეთში უთარგმნია და აგრეთვე შაჰ-მადის სჯულს, რომელიც შაჰ-აბაზის ბძანებით იმასვე აჩაბიტანში აჩაბულიად ქართულად გადამოუღია. ვახტანგ მეექვსის ბიძას საბა ორბელიანს სხვათა შორის შეუდგენია «სიბრძნე-სიტყვის» წიგნი და პირველი ლექსიკონი, რომელიც ჩვენ ყოველთათვის დიად ცნობილია. აქ უნდა დაურთოთ, რომ ანც ერთს ქართველს, ანც უწინ, ანც შემდეგ ლიტერატურის ანპარკზსე ისეთი ღვაწლი ან დაუდგია, რა ღვაწლიც დასდეს თვით ვახტანგ მეექვსემ და იმისმა შვილმა ვახუშტმა. ამ საგანზე თავისს ადგილს ვიტყვი.

ვახტანგ მეექვსე იშვა 1675 წელს, იმ დროს, როდესაც იმისი ბიძა გიორგი XI ანუ შაჰ-ნავაზ მეორე ქართლის ტახტზე დაჯდა. მამა ვახტანგისა ღელნი ორჯულ იყო დაქორწინებული: პირველ ცოლთან, გურიალის ქალთან თუთასთან, იმას ჰყვანდა სამი ვაჟი: ქაიხოსრო,

ვასტანგი და დომენტი, და ერთი ქალი სვამრე; მეორე ცოლთან, გიორგი ავალი-შვილის ქალთან თინათინთან ჭეჟანდა ასე, სვიმონი და თეიმურაზი. რადგანაც ლევანის და იმისის მონათესავეების მოქმედება ქართლში და კასეთის ხანთან შაჰ-აბასის შვილის შაჰ-სულეიმანის წინააღმდეგი საქმე იყო, ამისთვის იმან გიორგი შეიფეს მოხსოვრა, რომ ისინი სპარსეთს გაესტუმრებინა. ლევანი, იმისი ბიძა ლუაწასაბი და გიორგის ძე ბაგრატო ბძანებას დაჰმორჩნოდნენ — და ყეენის სამთავროებულში ჩავიდნენ. შაჰ-სულეიმანმა ლევანი და ბაგრატო ჭეჩქათში დაატყვევა. ლუაწასაბი ქირმანს გაგზავნა. ყეენმა თვით გიორგიც თავისთან მიიწვია და ქართლი მიანდო კას-ბატონს ირაკლის ასუნაზირ — აღი-ხანს, რომელსაც აღზდა რუსეთში მიეღო და ისპანში 14 წელიწადი დაეყო. გიორგიმ უგმაცოთილება გამოაცხადა და ტაჰს ავიდა. ირაკლი თბილისში დაჯდა. ირაკლი, ვასუტის სიტყვით, იყო ქართლისა და წესთა საქართველასთა უცნობელი და მეფობისა გამოუცდიელი; უშეერთა მოუბარი; სმისა და შეკა-ღსინთა მოყვარე; მტირედთა ყურის-მიმპურობი და დიდთა დამამდაბლებელი. ირაკლიმ დაამცირა ერთგულნი გიორგი მეფისანი, ზოგთა მიუსუნა მამულნი და აღამაღლნა კასნი და მისცნა მათ მამულნი მათნი. ირაკლიმ დასხნა თვი-სნივე კათოლიკოსად და მთავარ-ეპისკოპოსებად; დაადგინნა თვისნივე კარის-გამკედ, მსაჯულთ-უსუცესად და ვეზირად; მათ მიანდო საქმიანი ყოველნი ქვეყნისანი და თვით მარადის იშეებდა, ინარებდა და ნადირობდა». გიორგიმ ქართლით აუტეხა ირაკლის ბრძოლა, რომელმაც მონაწილედ აწინილის გარდა ვასტანგსაც ვსვდავთ, მაგრამ ირაკლიმ იმას სპარსეთის ჯარის შემწეობით სძლია. ლევანის შვილმა ქაიხოსრომ და იმის შემდეგ თვით გიორგიმ ყეენთან სლება ირჩიეს. ამ დროს ვასტანგი იყო 15—20 წლის უმაწილი კაცი. ის შეუეულდა რუსუდანს, ჩეჩქე-ბატონის ასულს, რომლის შვიც აჯილ-გიორგი

შემდეგ გასტანგს რუსეთს გადაჭყვა და იქ დაესახლა. მისდღელი თავი-
 სის მამის საუფლის-წულოისა, გასტანგი დაიარკობდა აქა-იქ და უფ-
 რთ იმერეთში ცხოვრობდა. გასტანგი ემსახურებოდა რუსეთს, მაგრამ
 იმ დროს გიორგი მეფის და გასტანგის მამის მოღვაწეობამ ქირმანში
 დაუბრუნა იმათ ყეენის მოწესალება. ეს მოღვაწეობა დაიღ ღირსია
 ყურადღებისა. სპარსეთს აუშაღენ ბელუჯნი და ავღანნი. ჩვენი წყა-
 რების ცნობით, აისინი აზბუჯდენ სპარსეთს ქირმანით იაზღამდე
 და რადენ გზისცა წარავლინის ყეენმან სპანი და სარდალი, მარადის
 იგინი მძლე ექმნებოდან მათ. ამისთვის აიძულებდა ყეენი გიორგი
 მეფეს, რათა განაგოს მან საქმე ესე და მიანიჭოს მას კვალად ქარს
 თლი. შემოიკრიბნა გიორგიმ სპანი ქირმანისანი და ქართველი მის-
 თანა; ვლთ უღახნო ძნელი და უწყო, და მიეწია მათ. მხილველი იგი
 განმაგრდენ ვლდე-გორათა ზედა. მაშინ განუო გიორგიმ სპანი თვის
 სნი: ერთ კერძოდ ლევან მძა თვისი და ქართველი, და ერთ კერძოდ
 ქირმანელი და თვითცა ერთ კერძ მიეტევენ ფიცსელად და შეუბდენ
 ქართველი ბანავთა მათთა და შემუსრეს იგინი და მოსწევიდენ სრუ-
 ლად, და მოიქცა მეფე ქირმანს. ამის წილ ყეენმან მიანიჭა მას ნი-
 ჭნი ურიცხვნი და ლეონს მისცა მსაჯულთ-უსუტესობა ერანისა, და
 ქაინოსროს ტარულაბა ისპანისა და მოუწოდა ლევანს წინაშე თვისსა
 ისპანს. მაშინ აუწია გიორგიმ ყეენსა ძმისა თვისისა ლევანისაგამო,
 რამეთუ მწიკ ახლო ძე ჩვენი გასტანგ იმერეთს, და უკეთუ არა რა
 ეუოს მას შეწევან ჩვენ მიერ, წარვალთ იგი რუსეთსა. ასე ანუ ამის
 თანხმად გვიამბობენ ვახუშტი და სხვანი თანამედროენი მწერალნი,
 რთგორათაც ქართველი, აგრეთვე უცხო-ტომნი, იმათ შორის კრუ-
 შინსკი და ჭანკვი. შაჰმა გიორგის თხოვნით მიუწერა ირავლი მეფეს,
 რათა მოიყვანოს გასტან ქართლს და მისცეს მას უოკელი საუფ-
 ლის წულონი მამისა თვისისა ლევანისანი. შაჰმა თვით ირავლი ის-

ჰანს მიხსო, ქართლი ისეკ გიორგის დაუშვიდრა და ვიდრე გიორ-
 გი დაბრუნდებოდა ქართლის განმკედ ვასტანგი დანიშნა. ეს იყო
 1703 წელს. «ვასტანგი იყო—იტყვიან ვასუშტი და სესნია ჩსიძე—
 მშენიერი, ჭაბრკიანი, მუშაკი, უხვი და მშვიდი, არამედ ჟამთა მრ-
 ხსანეს; სამღვდელთა პატრიარქ-მცემელი, ჭკრივ-ობოლთა და გლ-
 ხათა მიმცემი; კვლევისათა მამულებელი. ვასტანგმა განაახლა, სხვათა
 შორის, თბილისის ხილნის გუმბათი, შეამკო სვეტის-ცხოველი, აღ-
 მართა ურბნისის ზღუდე, გასჭრა არხები ნასიდურში, ფალაღისში,
 ლისში, ყარაიაში, და აქ თვით სოფლებიც გააჩინა; გააშენა უდაბურს
 ადგილში დაბა სუნანი; ააშენა თბილისში მშენიერი სასახლე და შე-
 ამკო იგი. თუმცა ვასტანგ იყო გამკე, მაგრამ მეფედ თუქმე ისეკ-
 ნებოდა. ვასტანგმა აღაშენა და განაგო ქართლი, რამეთუ რომელნი-
 ცა ჟამსა ირაკლი მეფისასა შთასრულ იყვნენ ვასტანგ ქართველნი, იმან
 ბრძანებითა ყუენისათა გამიყვანა ყოველნი და დასსნა თვისთავე ად-
 გილთაზედა. აღარ იყო ტყვის გასყიდვა. ნაზარ-აღისანი, ვითარცა
 რომელიც მეფე მრავალ-გზის წარუგდინებდა ყუენსა ტყვეთა, სოლო
 ვასტანგ უკეთუ არა მოითხოვდა ყუენი არა წარუგდინებდა, მასცა უმე-
 ტეს მოყიდულთა. ვასტანგმა განაწესა სპანი რომითა მტკვლად თვი-
 სად.» იმან მოყვანა გლახეთით მესტამბე, გამოაღო სტამბა, განამკ-
 ვლა სამღთო წერილი. ამ დროს პირველად დაიბეჭდა ქართულს ენაზე ბი-
 ბლია ანუ დაბადება. სტამბა მოქმედებდა მსოლოდ ვიდრე ვასტანგი
 საქართველოში იმყოფებოდა და იმის შემდეგ ვი გაუქმდა ირაკლი მე-
 ღრის დრომდე. ვასტანგი სხვა შრომასაც შეუდგა. ეს არის სამოქა-
 ლაქო კანონი, რომელიც ვასტანგის სჯულად იწოდება, რომელიც
 იმის დროდამდე სასულ-მმღვანელად დაიდო საქართველოში და ჩვე-
 ნამდე სმარებაში იყო. ჩსიძის მოხსენებით, ვასტანგმა «განაჩინა რა
 წიგნი სამართლისა, ოთხშაბათსა და პარასკევსა დაჟდის სამღვინოსა

სახლსა, განაგებდა სამართალსა მცირეთა და დიდებულთა თანა». ვი-
ფის შემწეობით, საიღამ და რა განზრახვით შეუდგენია ვახტანგს სჯულ-
დება, ამას ის თვითვე მოგვითხრობს შესავალში. «ნუჩავინ ჭკანებთ-
იტიყვის ის—რომ ჩვენ მხლელად თავით ჩვენით რასამე ვუფუდეთ,
ჩამედ თანა უფლით დამოწმობითა მღვდელთ—მთავრისა დიდისა
დელა-ქალაქისა მცხეთისა ძმისა ჩვენისა კათალიკოზის დომენტიისითა,
აგრეთვე თანა-დგომითა ერისთავთა, მთავარ-ეპისკოპოსთა, წინამძ-
ღვართა და ვითხოვთა ჭკვათა მუფუელთა და მოხუცებულთა კაცთათა
გავჩინეთ და დავსწერეთ რომელსა მივსწვდით და ან გრნებანი ჩვენნი
სამართალსა მიჭსკდენი». ადგილობრავ სჯულ-დებათ გარდა, რომელ-
ნიც ძველადვე ჩვეულებად უფოილან სსქართველში მიღებულნი, ვახ-
ტანგს ჩაურთავს თავისს კანონში «მოსეს მიერ ქმნილნი სამართალნი
და კვლად ბერძენთა და სომეხთა წიგნთაგან გარდამოთარგმნილნი,
აგრეთვე კათალიკოზისა და მეფისა გიორგისა და ბექას სამართლები»
ქართლი უფოილა—განაგრძნობს ვახტანგი—უფოილათა კეთილითა შემ-
კულ და შესაკებულთ, ხალხ ცვალებითა დღეთა და ვითარებითა ყაბ-
თათა თვით სიბრძნით და თავით თვისით სჯიდენ და განაგებდენ ვიე-
თნიმე მოყვსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მიდრეკებით,
ვიეთნიმე ღვთისა ურიდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთამისა-
თა. მეფენი ბევრჯელ დიდად ამადღებულნი და ბევრჯელ ყაბთა და
დროთა ცვალებით ასრე დამდაბლებულან, რომე ღდენ სასულიდა რქმე-
ვათ. რაგორც ყაბთ სდომებიათ, ისრე უსამართლებიათ და ურიტე-
ბიათ. ამისი მომსწრენი მეცა ვარ და სხვანიცა მჩავალნი. აწ ამისთვის
ვიწყეთ, თუ მეფეს მეფობა შეეძლას ქნას, თუ არა მეფობის უქნე-
ბლობა სჯობს და სელის აღება»... ვახტანგის სამართალი და იმი-
სივე «დასტულამალი, რომელიც, რაგორც ივიწრობენ, ამ დროსკვა
შედგენილი, სპარსეთის სასელმწიფო დავთრების მიხედვით 1), შვი-

1) Chardin, Voyage en Perse, t V p. 436.

ცავს მთელს სურათს საქართველოს განმეობისას «დასტულამალი» უჩვენებს ყოველ-გვარს შემოსავალს საქართველოს შეფუებისას, შემოსავალს და ჯამაგირს სასელმწიფო მოსულებებისას, აკრეთვე რა გვარნი მუერნობის წესი ყოფილა ჩვენში, და დამოკიდებულება ქონიათ სამეფო სასლის მოსულებს სასელმწიფო უმთავრესს მოსულებთან. — ჩვენ არ ვიცით დეტემდარიტებით, რა დროს არის შედგენილი ვანტანგის ქართლის-ცხოვრება». ჩვენ ვიფიქრობთ, რომ ის იმავე დროს უნდა ეკუთნოდეს, რა დროსაც ეკუთნის «სამართალი». ქართლის-ცხოვრების» წინა-სიტყვაობა იტყვის: «პატროსანნა და დიდებულნა ქართველნა, უამთა ვითარებისგან ქართლის-ცხოვრება» განწყენილიყო, რომელიმე შწრალთა მიერ და რომელიმე უამთა ვითარებისგან არღარა წერებულ იყო; ხოლო ვანტანგმან, ძემან ლეონისამან და ძმის-წულმან სასელვანის გიორგისამან შეკრიბნა მუცნიენნი ვანტი და მოისვნა საცა რამ ქართლის-ცხოვრებაები ზოგნა, და კვლად გუჯარნი მცხეთისანი, გელათისანი და მრავალთა ეკლესიათა და დიდებულთანი, და შეამოწმეს, და რომელი განწყენილ იყო, განმართეს, და სხვაცა წერილნი მოისვნეს, რომელიმე ხომესთა და სხვასთა ცხოვრებისგან გამოსვენეს და ესრეთ აღაწერიეს». მართლა და ჩვენ ვიცით, რომ ძველადვე ყოფილა საქართველოში სხვა და სხვა ქართლის-ცხოვრებაები, საიდანაც შემდგარა ვანტანგის ქართლის-ცხოვრება». იქ, სადაც ვანტანგს დაუსრულებია, იმისს სასელვანს ძეს ვანუშტის მიუყვია ხელი და განუგძრია.

დიდს განცვიფრებაში მოკუევართ ყოველსავე ზემოდ მოსსენებულს ვანტანგის შრომას. სად ქონდა იმას მოსვენება და დრო! ჩვენ ვნახეთ, რომ მთელი საქართველო შეიარაღებული იყო: შინაური აღრულებია, ერთი-ერთმანეთთან და გარეშე მტერთან ბრძოლა არა სწუდეზოდა. მაგრამ ამ გვარნი საქართველოს მდგომარეობა არა თუ არახუხტებდა, არამედ უფრო და უფრო აღვიძებდა ვანტანგის მღლად მი-

ნიჭებულს გონებას და მზრუნველობას მამულისადმი. ნუდა ვივიწებოთ, რომ იმას სსვა მრავალ-გვარი უბედურებაც სდევნიდა. 1709 წელს, 21 აპრილს, უზნაარში ძირ-გვისმა ვასტანგს ბიძა გიორგი მოუკლა და იმასთან მეოთხნი ქართველნი ამოუწვიტა. იმავე წელს, 13 ივლისს, ისპანში მიიგვალა ვასტანგის მამა ლევანი. უფროსი ძმა ვასტანგისა ქაინოსრო შეიქნა სპარსეთის სპასალარად, რომელსაც ვასტანგმა ძირ-გვისთან საბრძოლად გაუგზავნა აღრჩეულნი მსედარნი. ქაინოსრომ თავ-დაპირველად, 1710 წელს, ძირ-გვისს სძლია, ძმა და ძმის-წული მო-უკლა. შემდეგ სპა-მისუსტებული მუცლის სენისაგან და საკუთარის ძმის იასეს ღალატისაგან, ის იძლია: ჯერ მოკლულიქნა იმისი ძმის-წული, არჩილის შვილი ალექსანდრე, შემდეგ, 26 ოკტომბერს 1711 წ. თვით ქაინოსროც. ნაღვლით სავსემ და მწუსარე ვასტანგმა სპარსეთს წასულა განიზრახა. ამ შემთხვევას სსვა მიზუნიც დაერთო: სპარსეთის შაჰი უკმაყოფილო იყო ვასტანგზე იმისგამო, რომ ის ცდილობდა საქართველოში ქართველების ამაღლებას და სპარსების დამცირებას. საქართველოში მეოთხნი სპარსნი ვასტანგს შაჰთან ასმენდნენ. ვასტან-გმა ნება მოითხოვა შაჰთან ხლებისა. მოვიდა მეჭმანდარი მიმწოდებე-ლი. ვასტანგმა ცოლ-შვილი გორს დასტოვა, ქართლის განმკეობა თავისს ძმას სვიმონს მიანდო და 22 აპრილს 1712 წელს გაემგზა-ვრა: თან-ახლდნენ დარბაისელები, მცირედნი და დიდნი, რიცხვით, ჩხე-იძის თქმით 300-მდე, ვრუსინსკის მოწმობით 3 ათასამდე. იმით შო-რის თვით სესნია ჩხეიძე. ჩავედით ისპანს—მოგვიტოვრობს ჩხეიძე— დასვდა ხემწიფე მხარეულად. მეორესა დღესა უყო მეჯლიში, დაჯდა ნადიმად, სკეს ხეთსა საათსა, უბოძა თასი მუჩასა, წამოკედით მნი-არეულად, შეგვექნა სიმხიარულე, ვიყავით განსვენებასა და ღსინსა ში-განს. ვანუშტი იტყვიან; შემსრული წინაშე ყეენისა ვასტანგი პატრი-ტმულ—იქმნა დიდითა პატრივითა და შეყვარებულ ფრინად სიკეთისა

მისისათვის და უთქმიადა მასმადიანობასა და უქადებდა ნიჭსა დიდსა და მსწრაფელ გამტკეპებსა. ანამედ მან ანა თავს-იდგა, მეტყველმან: «მე მოკვდ, რათა ანა დამართონ მტერთა და შეიწყეს ქართლი. გარნა არიან ძმანი ჩემნი მასმადიანნი და რომელი გნებავს წარავლინე და მე კეყო წინაშე შენსა». მამინ ინება ეყენმან წარმოვლინება ვასტანგისა სჯულისთა თვისითა. ანამედ ანა აუფლენეს ომართა, განზრახსთა თვისთა და არცა ინება იასემ ნებითა ვასტანგისათა წარმოესვლა. იასე ანა დასცხრა. იასემ აღუდგინა ძმისა თვისისა ვასტანგისა თბილისის გუშაგნი და შესემენდნენ ეყენსა დაწვისა ყოჩანისისა და სხვითა მრავლითა უჯეროთა მასმადიანთა ზედა. ამისთვის მოგზავნა ეყენმან ხოლოფა თბილისს, რათა სცნას, რა ბოროტი უქმნიეს მასმადიანთა ზედა ვასტანგს. ანამედ იდუმალ ამცნეს ხოლოფას, უკეთუ იცეს ყამი, დაიბურჩას ქართლი და სვიმონ მუნ წარავლინოს. ხოლოფასთან შეიზრახნეს სვიმონ და მთავარნი ქართლისანი ვასტანგის ბოროტსაზედა, რამეთუ რაყამს დაიბურჩა ვასტანგ ოკსეთი და განიწყო მტკეპლნი თვისნი, მიერით ეშინოდათ გიორგის და დათუნას ერისთავთა მამულთა მათთა დაბურჩობისათვის. ამისთვის მოუწერეს ეყენსა: «ანა გგნებავს ვასტანგ, ანამედ მოგვივლინე იესე». ხოლო ეყენსა რა ესმა ვასტანგისათვის ესენი აღუძნდა და ანა ინება იგრეთ. ანამედ ომართავან იძულებულმან წარმოავლინა იესე მეფედ ქართლისად ნიჭითა, ვინაღგან აღეთქვა იესეს ეყენისათვის წარვლინებად დედოფალი და ძენი ვასტანგისანი და სუთანნი ქართველნი ცოლ-შვილით, რათა დასასაღლეს ფარებათს». 1714 წელს იასე თბილისში მეფედ დაჯდა, აღი-ყულისანად წოდებულნი და ფრად მიქცეული მასმადიანობისაზედა. მდიდარი და ამჟი მშვებელი და გამცხრომელი უწრსებითა ყრმითა თანა და უგებნათა მღერათა. გარნა მქცევი დიდებულად წაგვარა ცოლი დედის ბიძისა თვისისა ქაინოსროს ამირეჯიბს ბუბის ძმის-წული თვისი და

შეირთო თვით ცოლად. ამხილეს კათალიკოს-ეპისკოპოსთა და უმეტეს იოანე სააკაძემ გარეჯის ბერთუბნის მამამან, კაცმან ღივსმან. აჩაძედ მან აჩა უსმინა მეტუეელებან:» ვარ მე მაჭმადან, ესრეთ ჯერ აჩას ჩემდა». ამ უმად ჭარულებმა გამოკლეს კასეთი, მოვიდნენ ხუნანს, მოსწუვიტნეს და მოსტუეეკნეს დაბნები. იასემ ვერ შეასრულა — განაგრძნობს ვასუშტი — დაკედრებული ეეენისა. მასინ მოიუყანა ეეენმან ვასტანგ, მისცა ქართლი და სპასალარობა ერანისა, და მიაქციეს 1716 წ. სჯულსა მათსა, და წარმოკლინეს თავრიზს, რათა წარკვლინოს სპანი ზოცასანს და მოსტეს განმეება ქართლისა ბაქას, ქესა მისსა. ბაქარი იმერეთიდან მცხეთას გადამოვიდა, იასე კასეთს გავიდა. ბაქარმა ის კახ-ბატონს იმამ-გული-ხანს გამოხთხოვა, მაგრამ იმამ-გული-ხანმა უარი უთხრა. მასინ მაჭმა გავსავნა თავისი მერდარი, რომელმაც იასე შეიპყრო და ბაქარს ჩაბაძა; ბაქარმაც ის დაატუსადა თბილისის სასახლეში. ეს ამბავი მოხდა 1716 წელს. ბაქარი მიაქციეს მაჭმადის სჯულსე, თუძცა, ვასუშტის თქმით, სიტუეით და აჩა საქმით. ბაქარის დროს ჩამოიკრიფნენ დაღისტნიდან დიდ-ძალნი ლეკნი, იმათ მიემსწნენ ჭარუნი, მოსტეს ქართუელები და დატვირთულთ შთავლეს უარაია, სადაც მრავალი იმათ შორის სიტსე — უწყლობით ამოიხრცა. ამ დროს პირველად გამოჩნდა მოქმედ პირად ვასტანგის ქე ვასუშტი. ვასუშტი იუო უკანონო შვილი ვასტანგისა, თუძცა არ ვიციით ვინ ჭყვანდა იმას დედად. ბრახსეს შენიშვნით ვასუშტი უნდა იუოს დაბადებული XVII საუგ. ვასულს და რომელსაც სტენასე გამოვიდა, 15—20 წლისა უნდა ეოთვილიუო. ვასუშტს შემდეგაც ვსედავო სამხედრო ასპარესე. მაგრამ ის ამ მსრით არ არის ჩვენთვის შესანიშნავი. იმისის დაუცხრომელის მიდრეკილობის საგანი მეტნიერება იუო. ემაწვილობითვე ვასუშტს ისეთი სშირი დამოკიდებულება ჭქონდა კათოლიკის მისსიონერებთან თბილისში, რომ ისას კა-

თელიგობაც შესწამეს 1). ვასუშტმა ისეთი ღვაწლი მიაგო მთელს საქართველოს, რომელსაც ჩვენს ენაზე მხოლოდ იმისის მამის ვასტანგის შრომა უდრის. ეს არის იმისი წარწინებული «საქართველოს გეოგრაფია» კარტებით, და «საქართველოს ისტორია», რომელიც აქ ადგილ-ადგილ სელთამძღვანეულად გვაქვს. ერთი ცნობა მოიხსენებს, ვითომც ვასუშტს თავისი ისტორია რომში შეედგინოს 2). ჩვენ არ ვიცით, მართლაც თუ არა ეს ცნობა. არც ის ვიცით იუა თუ არა ოდესმე ვასუშტი რომში. ეს გი უეჭველად, რომ ვასუშტს «საქართველოს ისტორია» «გეოგრაფიით», რომელიც თვით «ისტორიის ნაწილს შეადგენს დაუსრულებია 1745 წელს მოსკოვში, სადაც ის დამკვიდრებულია შემდეგ იმისის სასწავლის გადასვლისა რუსეთს და სადაც 1770 წ. გარდაცვლილა.

ვასტანგი დაბრუნდა 1719 წელს ქართლს სპარსეთიდან. სპარსეთის იმან დაჯეო რვა წელი. აქ იმას ეს დრო უნაყოფოთ არ გაუტარებია. ვასტანგს ისპანში უთარგმნია ქართულად სპარსული ისიჯი, ანუ წიგნი ვარსკვლავთ — მრეცხველობისა და ცის-ქმნულებისა, რომელიც თვით იმას 1721 წელს თავის სტამბაში თბილისში დაუბეჭდია. გარდა ამისა ვასტანგს უთარგმნია ქირმანში სპარსული დამკვიდრებულია და დამანა, რომელიც უაგრა ანვარი — სარგაილად იცნობება. ამ წიგნის ქართულს თარგმანში პრანს ეკუთვნის ვასტანგს, ლექსი სულსან-საბა-არბელიანს. ქილილა და დამანა შეიცავს ზღაპრით კრებას და იმითი დირსი ყურადღებისა, რომ ის სპარსეთში სულ პირველად შემოუტანიათ ინდოეთიდან მეექვსეს სუგუნეში, უთარგმნიათ მრავალს აზიურს და ევროპიულს ენებზე და თვით ქართულად გადმოუღიათ ბევრით ადრე ვასტანგზე, ესე იგი თამარ დედოფლის დროს 3). — რაც რომ

1) Wakhoucht, Géogr. de la Geor. p. IV.

2) Journ. Asiatique, 1832, avril, 453 n. 3.

3) Chardin, Voyage en Perse, X, p. 149. Hist. de la Géor. I, p. 595 n. 3; II, p. livr. 1, p. 112 n.

ზემოდ ვასტანგის ყოფნაზე სპასკეთში ცნობები ვუჩვენეთ ჩვენის წყაროებიდან, იმას უცნო-ტომთ მწერალნიც ვიმეომებენ. აი რას ამბობს კათოლიკი კრუზინსკი, ვასტანგთან დიად დაახლოებული პირი. «როდესაც ვასტანგი წაწდგა სპასკეთის სასახლეში, ის პატივის-ცემით მიიღეს, იმის ამაღას დღეში 50 თუმანი დაუწიეს, თვით იმას მოსთხოვეს, რომ მაჭმადიანობა მიიღეს, თუ მეფობა ვსურს. ვასტანგმა ტასტის უაჩის ყოფა იჩინა. მაგრამ თვით იმისს სახლის-წვერთ შესმენით ის გაისტუმრეს, თუცა პატივით, ქირმანს. ვასტანგის მძინ-წულმა 1), საქართველს პატრიარქმა, ისურვა ცალის შერთვა და მაჭმადის სჯულის მიღება, მაგრამ იმისმა მამამ, ახანის მსაჯულთ-ურუგებს და საწმინდოებით მუსულმანმა, რომელიც შემდეგ მტირქედის უძმის კათოლიკად აღესრულა 2), აღმოჩვენა იმას ეს წადილი მკაცრის ცემით. ვასტანგის უმცროსი ძმა ასე მაჭმადიანი შეიქნა და ქართლის მეფედ დაჯდა. მათის წლის შემდეგ ვასტანგი ეკსორჩი-დამ დახრუნეს იმ განზრახვით, რომ ის თავისის ქართველობით ავ-განებს შეჭმდოლებიყა. ვასტანგმა ჯერ უარი ვყო ქრისტეს სჯულის დატოვებისა, თუცა იმას ვსურდა ბერძნის აღსარების შეცვლა. ამ განზრახვით იმან ვგზავნა ერთი სანდო პირი, ბარონი ვლინსბარ ბი-თონი, სომხის კათოლიკი მამა ბარბარე თუდელთან მიღანში, რომელსაც სთხოვა შემწობის მოხმარება აღსრულებაში მოყვანისთვის იმი-სის სურვილისა. ვასტანგს უნდოდა კათოლიკობა მიეღო კრუზინსკის სჯუთ. მაგრამ მისმული სასახლეში, შემთხვევის მოთხოვნილებით ვა-მაჭმადიანდა და წინა-დაიდგუთა. მაშინ ვასტანგს მიანდეს განმეობა თაყრისისა და სპასალარობა იჩინისა; ამასთანავე უბძანეს, რომ აუკა-

1) საქართველოს კათალიკოზი ღომენტი იყო მასტანგის ძმა და არა მძინ-წული.

2) კრუზინსკი აქ მიხობროს მოიხსენებს.

ნებთან სამხრდ მომზადებულყო. დიდხანს აღარ გაუგლია, როდესაც დიდ-კაცთ შუქის-ძიებას მიჰსადა ვასტანგს სპასალარობა, ის გაი-სტუმრეს საქართველს. ერევანში იმან გამეურცხადა, ერთს ლამის სა-უბარში ვრუზინსკის, რომ თუმიცა გვამით მუსულმანი ვარ, მაგრამ სუ-ლით ისევე ქრისტიანი ვარა 1). ზოგერთს ვრუზინსკის ცნობას თუმი-ცა ანც ვასუშტი, ანც ჩხეიძე არ იხსენებენ, მაგრამ სულხან-საბა-ორბეჯიანი ვი ჰქმომობს, მაგალითად დომენტი კათალიკოზის გან-ზრახვას მანქადიანობის მიღებისას. საბა იმასაც დაურთავს, რომ დო-მენტი სპარსეთის მოფლობელისაგან ქართლის ტახტს ითხოვდა 2). გარდა ამისა საბა გვიამბობს ვასტანგის მიდრეკილობას კათოლიკის აღსარებისადმი. ამასვე ამტკიცებს ვასტანგის მიწერ-მოწერა ლუდოვიკ მე XIV სთან. ეს მიწერ-მოწერა პირველად აღმოჩენილა ზარეის უცხო-ქვეყნის სამინისტრო არსივში, სადაც ის გარდაურცხა ვასტანგის შთამომავალს მეოთხე თაობაში, ფრანციის ჰესს, ალექსი სენ-პრიეს, რომლის მამასაც, დიდ ჩნობილს ფრანცუზის ელჩს ვასტანტინეზოლ-ში ცოლად ჰყოლია კიაყხა გალიციისა, შვილის-შვილი ვასტანგის ბი-ძის გიორგისა. ვასტანგის მიწერ-მოწერა დაუბეჭდია უ. ბრესსეს 1832 წელს ფრანციზულს Journal Asiatique, ვასტანგის შუა-მავლად ლუდოვიკთან უოფილა იმისი ბიძა სულხან-საბა-ორბეჯიანი, დიდ ღირსსაწნობელი როგორათაც თავისის კავშირით რომის მი-სსიონურებთან, აგრეთვე თავისის ლექსიგონით და სხვა მწერლობით. სულხან-საბა ვასტანგის მინდობით გასულა ევროპაში, სადაც 1713 წ. კათოლიკის მღვდელს რიშარს გაჰყოლია და სადაც კათოლიკის აღსარება მიუღია სან-ბაზილის მონასტერში და ბერათაც შემდგარა; მას-სუკან რომით ზარეიში შესულა 1714 წლის დამდეგს. აქ იმას მიუ-რთმევია კაროლისთვის ვასტანგის შასუსი ლუდოვიკის წერილზე, რომელსედაც ჩვენ ცნობა არა გვაქვს. ვასტანგი თავისს შასუსში ლუდო-ვიკს ულოცავს იმისს 1702—1706 გამარჯვების გემანიაში, იტა-ლიაში და ინჰანიაში, და ამასთანავე უჩივის საქართველს მდგომარე-

1) Hist. de la Géor. II, livr I, p. 109 n. 1.

2) Journal Asiatique. 1832, avr. 451.

ობას. სულხან-საბა ორჯულ წამდგარა კაროლთან მაისში, 1714 წ. დაბრუნებულა რომს იმავე წელს, ივლისში, მოსულა კონსტანტინეპოლს 30 სექტემბერს 1715 წელს. აქ ის ფრანციის ელჩის დუნალერის მოაჩუკლობას ქვეშ ერთი წელიწადი დაჩინილს და შემდეგ შემოსულს საქართველოში, სადაც მოჭყოლიან თორმეტი მისსიონერი გაზუცინება, საბას წერილებიდან ფრანციის მინისტრთან ზანშა-ტრენტანცსადად სჩანს მამინდელი ჩვენის ქვეყნის მდგომარეობაც და ვასტანგის გულის წადილიც. საბა ითხოვს, რომ ფრანციის შემწეობით ვასტანგი სპარსეთიდან საქართველოში დაბრუნდეს. «თუ დაბრუნდება — სწერს საბა — ქართველნი არა თუ დაიმარხვენ ქრისტეს სჯულს, არამედ კათოლიკის აღსარებასაც შეუერთდებიანო, თავანთის ძეგის მაგალითით, რომელიც ამისთვის მომზადებულიაო. ვასტანგს სსკა განზრახვაცა აქვსო. იმას ჭსურსო მისსიონერებს ღონისძიება მისცესო, რომ იმათ საქართველოს მოსაზღვრე ჩერქეზნი ქრისტეს საწმუნებავსე მოიუყანონო. საბა იმ იმედსაც აძლევს ზანშანტრენტს, რომ ვასტანგი სასასლეს შეუმზადებსო თბილისში ფრანციის კონსულს; რომ ის უშიშრობას მოაკებსო ფრანციის სავაჭრო, საქონელს, რომელიც ფრანციიდან საქართველოთ სპარსეთში ივლისო და სპარსეთიდან ფრანციაში, რომ ის ამ სავაჭროს თავისის სარჯით გაიტანსო სპარსეთის საზღვრიდან შავ-ზღვამდე და შავის-ზღვიდან სპარსეთის საზღვრამდე; რომ ის მაგაზინებს გააჩენსო შავის-ზღვის ზირად სამეგრელოში და თავისს სამფლობელოში; რომ ის ღონისძიებას მისცემსო ადებ მიმცემს ფრანცურებს, რომ სავაჭროები შეიტანონო ჩერქეზეთში და საქართველოს მხარეებში; რომ რაც საჭიროა ადებ-მიცემობისთვის და ფრანციისათვის, და რაც კი შესაძლებელი საქმე იქნებაო, ყოველსავე ამას ვასტანგი აღსრულებაში მოიუყანსო.

დამიტრი ბაქრაძე.

1872 წელს, 7 მაისი.

(დასასრული იქნება).